

על מצבם של הנחלים חורף 2013/14

הלל גלזמן

ראש תחום ניטור נחלים

רשות הטבע והגנים

החורף הקודם 2012/13 היה גשום במיוחד. אנו זוכרים היטב את השיטפונות העזים שעברו בנחלי הארץ בצפון ובמרכז, ההצפות הקשות והנזקים שנגרמו ביישובים רבים, אך גם את הברכה שבאה עם הגשמים הרבים: מפלס הכינרת עלה כפי שהוא לא עלה מזה כמעט עשור שלם, האקוויפרים התמלאו, ומעיינות שיבשו – חזרו לשפוע. הנחלים התאוששו אחרי שנות הבצורת הארוכות, ונהיינו אופטימיים לגבי מצב המים בטבע.

אך הנה בא חורף 2013/14 – ושוב הפך את הקערה על פיה. אחרי הסופה הקיצונית והנדירה של אמצע דצמבר 2013 – יבשו השמים בצפון ובמרכז. לעומת זאת - גשמים רבים ירדו בדרום הארץ בשיעור של עשרות אחוזים מעל הממוצע הרב-שנתי, כמויות שלא ראינו בדרום מזה שנים רבות. נחלי הנגב, הערבה ומדבר יהודה זרמו מספר מפעמים בחורף החולף. הגשמים היטיבו עם הטבע בדרום. גבי המים בקניוני הנחלים המדבריים מלאו במים חיים, ובעלי החיים המדבריים מרוויים בהם צמאונם גם עתה – ויהיו די מים גם בימי הקיץ הלוהטים. הרי אילת ואפיקי הנחלים שביניהם – מלאו בצמחייה ובפריחה אביבית נהדרת שלא נראתה שם הרבה מאוד שנים. זרעי הצמחים במדבר יכולים להמתין באדמה הצחיחה שנים ארוכות עד שיבואו גשמי ברכה, כפי שירדו השנה.

שלג בהרי אילת, דצמבר 2013. צילום: דורון ניסים, רשות הטבע והגנים.

אולם, לעומת הדרום הגשום – בנחלי המרכז והצפון- למעט בארוע הסופה בדצמבר 2013 - כמעט לא היו זרימות כלל. נחלי מישור החוף, בהם נחל אלכסנדר ונחל חדרה – נותרו עם זרימות בסיס חלשות בלבד. מזהמים שמגיעים אל הנחלים ממקורות שונים, בהם תשטיפים מהחקלאות וביובים שאינם מוסדרים ממקור יישובים ביהודה ושומרון – נשארו באפיקי הנחלים ולא נשטפו אל הים כפי שקורה בחורפים ממוצעים בזמן ארועים שטפוניים.

בנחל הירקון - הקטע הנקי מאזור מעיינות ראש העין ועד לחיבור נחל קנה, ממשיך לקבל את הקצאת המים המיוחדת של מי התהום, המוזרמים לנחל באמצעות קידוח של חברת מקורות, וזאת מאחר ומעיינות ראש העין נותרו יבשים בגלל מפלס מי התהום הנמוך בעקבות שאיבת המים מהאקוויפר המזין אותם זה עשרות שנים. הקטע המרכזי של הנחל מקבל תוספת של מי קולחים המטוהרים לרמת איכות גבוהה מאוד על פי התקנות בחוק. מים אלו מאפשרים פעולות שיקום של צמחיית הגדות ואוכלוסיות בעלי החיים בנחל וסביבתו.

בנחלי הגליל המערבי היו זרימות חלשות בלבד. המעיינות הגדולים אף הם שופעים מעט מים יחסית לממוצע הרב שנתי לעונה זו. כך למשל, מעיינות הגעתון – הנובעים כל חורף ושופכים בנחל – שפעו

תקופה קצרה בלבד בסופת דצמבר, וחלקית בעקבות הגשם הבודד שירד בחודש מרץ, ומאז – יבשו לחלוטין.

שפיעת מעיינות כברי נמוכה אף היא. כך גם המצב במעיינות נחל כזיב – עין זיו ועין חרדלית, ששוחררו בשנים האחרונות לזרימה חופשית בנחל.

נחל בצת הוא מאחרון נחלי האיתן שנותרו בארץ בכלל ובגליל המערבי בפרט, והוא שמורת טבע ייחודית המשמרת בין היתר את עצי הדולב המזרחי בני מאות השנים הגדלים בו. עקב ניצול מוגבר של מי התהום על ידי שאיבה בקידוחים של חברת מקורות - יבשו מעיינותיו מאז שנת 2001 והנחל בסכנת כליה ואובדן כל החי והצומח שבו. באין ברירה, ועל מנת להציל את הנחל ממוות והתייבשות בטוחים – רשות הטבע והגנים דרשה ואף קיבלה מרשות המים הקצאת מים מיוחדת מחברת מקורות להזרמה לנחל. ואכן, מאז שנת 2004 שני צינורות מזרימים מי שתיה זכים מקידוח של 'מקורות' אל הערוץ ומשקים את הטבע.

הזרמת המים לנחל בצת.

גם גשמי החורף האחרון לא הביאו למילוי האקוויפר המזין את המעיינות. הפתרון למעיינות נחל בצת טמון באספקת מי שתיה ליישובי האזור ממקורות מים אחרים, ורק לאחר שתופחת השאיבה בקדוחים המשפיעים על המעיינות – יוכלו גשמי החורפים בעתיד להחזיר את המים לשפיעה הטבעית.

בנחלי הגליל המזרחי המצב ההידרולוגי חמור גם כן. שפיעת מעיינות נחל עמוד פחתה מאוד, כאשר עין פועם לא שפע כלל השנה ועין יקים מקיים זרימה חלשה בנחל, ויש חשש שקטעים מהנחל יתייבשו בקיץ הקרוב. בנחל דישון – גדול נחלי הגליל המזרחי – עין אביב לא שפע כלל השנה, תופעה הקורית רק בשנות בצורת קשות במיוחד, ולכן לא היתה כלל זרימה אביבית בנחל.

גם נחלי מקורות הירדן סובלים ממיעוט חריג ביותר בשפיעתם.

מעין הדן, הגדול במקורות הירדן, שופע בימים אלו של אמצע האביב כמות מים הנמוכה בכ-50% מהמוצע הרב שנתי שלו לעונה (על פי נתוני מדידות רשות המים מ 1.5.14).

נחל שניר (החצבאני) נמצא בימים אלו בזרימה מאוד חלשה. אין די מים באפיק אפילו כדי לקיים את שייט הקיאקים המבוקש כל כך, וגם בקיץ הקרוב תהיה בשל כך פגיעה קשה בתיירות בעמק החולה. לא נשכח כמובן שמיעוט המים באפיק הנחל פוגע בחי ובצומח שבמים ובסביבתם.

מעין הבניאס גם הוא בשפיעת "שיא" נמוכה לעונה, ויש חשש כבד לדעיכת השפיעה אפילו עד כדי התייבשות של קטעים מהנחל ופגיעה אנושה בבית הגידול המיוחד של הנחל. בתמונות להלן ניתן להבחין בשפיעת מעיינות הבניאס בשנה ממוצעת לעומת המצב העגום בימים אלו.

מעיינות הבניאס בשנה ממוצעת:

צילום: ה.ג.

המעיינות בימים אלו:

צילום: ה.ג.

נחלי הגולן סובלים באביב הנוכחי ממיעוט קיצוני של זרימת מימי המעיינות. בשמורות הנחלים הגדולים של הגולן, בהם: משושים, זויתן, יהודיה, דליות – שפיעת המעיינות נמוכה ויש חשש כבד שגם כאן – כמו בבניאס – קטעי נחלים יתיבשו בהמשך הקיץ הקרב ובא. התייבשות כזו תפגע קשה בחי ובצומח היחודיים שבנחלים אלו. עקב מיעוט הגשמים בגולן ובהעדר שיטפונות בנחלים – נותרו המאגרים ללא מים, כך שתהיה השנה מצוקת מים קשה גם לחקלאות. מים יקרים נשאבים בימים אלו מהכנרת כדי לספק את המינימום הנדרש לחקלאות בגולן.

שיקום נחלים

אמנם אנו חווים בשנה זו שנת בצורת קשה במקורות המים הטבעיים, אך אל לנו לשכוח כי מזה כ – 20 שנים אנו ברשות הטבע והגנים, ובמשותף עם המשרד להגנת הסביבה, קק"ל, רשות המים ורשויות הניקוז – עוסקים בשיקום נחלים בכל רחבי הארץ.

שיקום הנחלים מתמקד בהכנת תכניות אב סטטוריות, שבמסגרתן יקבעו הסדרי אספקת מים שפירים לטבע, יבוצע שיקום גדול הנחלים ובתי הגידול הייחודיים שבנחלים, וכן הסדרת שבילי טיולים וחניונים לקליטת המטיילים והנופשים הרבים הפוקדים אותם. כמה מהפעולות הסטטוריות שנעשות הן:

1. מימי המעיינות שנשאבו בעבר "מוחלפים" על ידי מי קולחים ברמת טיהור גבוהה ביותר לחקלאות, ומימיהם חוזרים לשפוע אל הנחלים.
2. מימי מעיינות שנתפסו בעבר במקור נביעתם – משוחררים לזרימה טבעית בנחל, ומימיהם נתפסים כמורד הנחל על פי הקצאות והסדרים חדשים הנקבעים על ידי רשות המים.
3. הסדרת מתקנים הנדסיים ייעודיים המאפשרים הזרמת המים כנ"ל אל הנחלים במקומות הנדרשים ושיקום בתי הגידול שבהם.

בעקבות אספקת מים שפירים לצריכה הביתית ההולכת וגוברת ממקור מתקני ההתפלה שהוקמו בשנים האחרונות וקביעת מאזני הפקת מים חדשים מהאקוויפרים השונים ומהכנרת – רשות המים פועלת לשחרר מקורות טבעיים שנתפסו בעבר, כמו מעיינות ומימי נחלים, לזרימה חופשית בנחלים. כך כבר קרה בשנים האחרונות, כאשר שוחררו בחזרה אל הטבע מספר מעיינות גדולים, שהיו תפוסים ומימיהם נשאבו לצרכי שתיה וחקלאות מאז שנות ה-50 של המאה הקודמת, בהם: עין זיו ועין חרדלית שבשמורת נחל כזיב, ועין אביב שבשמורת נחל דישון. החל מהקיץ שעבר – משוחררת מנת מי כנרת לזרימה בנהר הירדן הדרומי, לראשונה מאז הפעלת המוביל הארצי בשנת 1964! (למעט מים עודפים ששוחררו מהכנרת בארועי גלישה הכרחיים בשנים גשומות כשהכנרת התמלאה). אנו תקווה שהנחלים ובתי הגידול המיוחדים שבהם יעברו את הקיץ הקרוב במעט נזק ככל הניתן, ונקווה לשנים גשומות בעתיד!

הזרמת מי כנרת לירדן הדרומי. צילום: ה.ג.